

SÛFÎ VE ŞİİR OSMANLI TASAVVUF ŞİİRİNİN POETİKASI
“MAHMUD EROL KILIÇ, İNSAN YAYINLARI, İSTANBUL, 2012, 208 s.”

Süleyman Arif ORAN*

Türkiye Yazarlar Birliği tarafından inceleme-araştırma ödülü alan “Sûfî ve Şiir” , onuncu baskısını 2012 yılında yapmıştır. Mahmud Erol Kılıç’ın kaleme aldığı bu eser, 1999 yılında İstanbul-Harbiye’de düzenlenen “Uluslararası Osmanlı Dünyasında Şiir” Sempozyumunda sunulan taslağın genişletilerek kisve-i tab’a dönüştürülmüş halidir. Kitap dört bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde tasavvufî dünya görüşü ve Osmanlı şiiri, şairler ve şeyhler başlığı altında şiirde insan-ı kâmil sembolü işlenmiştir. Eser, tasavvufî şiirin poetikasını özetleme adına Ahmed Kuddûsî’nin şiiri ve şiire yazar tarafından yazılan serbest düzyazı çevirisiyle başlamaktadır.

Bu çalışmanın temel amaçlarından biri şiire, metafizik düşünce nazariyesinden biri olarak düşünülen tasavvufun zaviyesinden bakmaktır. Şiirle tasavvufun irtibatlandırılması gerekirse, bir manada tasavvuf da tek başına bir şiirdir; dine coşku, anlam, ritim katmak suretiyle onu şiirsel kılmaktadır. Çalışmada tasavvufî metinler ve divanlar münhasıran zikredilmiştir. Mevzu bahis edilen metinler veya dîvanlar genellikle Osmanlı döneminin şiirleridir. Ayrıca yazar çalışmasının bütün sûfî şiir tarihini kapsadığı iddiasında değildir. Arap veya Fars şiirinin zengin irfânî sembolizminden ziyâde konunun fikrî alt yapısını belirlemek, ana ilkelerini ortaya çıkarmak öncelikli hedef olmuştur. Mutasavvıf şairler ile diğer şairlerin ayrımı yapılmış, sûfî şairlerin diğer şairlerden farkının sürekli metafizik temaları işlemiş olmaları belirtilmiştir. Sûfî şairler nâdiren tâlî sayılabilecek şiirler yazmışlardır.

Yazar kitabın birinci bölümüne genel girişle başlamaktadır. Sanat tarihinin ontolojik temelinde ve tarihsel ortaya çıkışlarında “din” ve “maneviyat” gerçeğini vurgulanmıştır. Sanatçı içine doğan varlık mertebesinin sınırlarında faaliyet gösteren kişidir. Sanatı ise kendi istidadına verilen bir yetenektir. Diğer taraftan sanatın vehbî bilgi mi keshî bilgi mi konusu epistemolojik tartışmalara da konu olmuştur. Tanrı’nın kitaplarda kendisini tanımlarken kullandığı isimler örnek verilmiş ve muhteşem bir sanatçının tarifine dikkat çekilmiştir. Ayrıca kutsal sanat sembolizme dayandırılmıştır. Yaratılmış âlem sembolleri, remizler âlemidir. Sembollerin, remizlerin asıllarıyla irtibatları bir işaret eden-işaret edilen irtibatıdır.

Kitabın girişinde şiir kelimesinin Arapça’daki anlamı verilmiş ve kitaptaki dil-düşünce felsefesi noktasında hatırdâ tutulması gereken bir durum olduğu vurgulanmıştır. Bununla beraber şiirin İslam dini içerisindeki tarihine bakarak kelimenin semantik tarihi incelenmiştir.

Müellif, Şiir ve Sûfî kitabında, Osmanlı şiirini daha yoğun bir şekilde incelemiştir. Bu bağlamda girişin ardından tasavvufî dünya görüşü ve Osmanlı şiirini ele almıştır. Bu bölüm müşahhaslaştırıldığında aslında kitabın

* Araştırma Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf ABD,
(suleyman_arif@hotmail.com)

sacayaklarından birini meydana getirir; zirâ konunun bedeni “Osmanlı şiiri” ruhunun da “tasavvuf” olduğu aşikârdır. Buradan yola çıkarak eserin temel tezlerinden birini “edebiyat tarihi” ile “tasavvuf tarihini” ruhla beden gibi birbirinden ayrılmaz iki parça olarak telakkî etmek mümkündür. Bu kanaati kitabın birçok yerinde vurgulayan yazarımız Wilkinson Gibb, Bowen gibi Osmanlı tarihinin şiirini inceleyen şarkiyatçıların yanı sıra Ömer Ferid Kam, Rıza Tevfik ve Hasan Ali Yücel gibi edebiyat tarihçilerimizin de tasavvufun etkisini destekler mahiyetteki düşüncelerini metne aktarmıştır.

Amil Çelebioğlu'nun (ö.1990) Halk, Divan, Tekke, Duvar, Kemer, Kubbe ifadesi yazarın eserinde vermeye çalıştığı muhteşem yapıyı canlandırmakta, zihinlerde somutlaştırmaktadır. Özetle söylemek gerekirse bütün Osmanlı şairleri “tasavvuf” u ince bir şiir haline getirmişlerdir.

Birinci bölümün geniş bir kısmını “şairler ve şeyhler: şiirde insan-ı kâmil sembolü” oluşturmaktadır. Yazar tasavvufî düşüncede birtakım soyut kavramlardan ziyâde insanın çok canlı bir rol oynadığını belirtmektedir. İnsana gösterilen bu önem tanrıyı güçsüzleştirip insanı onun konumuna çıkaran hümanizm anlayışından kesinlikle ayrılmaktadır. Tanrının bütün sırlarının insanda gizli olduğunun ve Hakk'ın tanınmasının şartı olarak kabul edilmiştir. Şeyh-i Ekber, Mevlânâ ve Yunus Emre'nin Osmanlı şiiri ile irtibatı kurulmuştur. Her ne kadar bu üç sûfinin kullandıkları dil ve şiirsel formlar birbirleriyle irtibatlı değilse de işledikleri manaların üçünde de müşterek olduğu aşikârdır.

Selçuklular ve Osmanlılar arasındaki irtibat olarak görülen Muhyiddîn İbn Arabî hem fikrî hem siyâsî ve hem de irfânî olması hasebiyle çok yönlü kabul edilmektedir. Yazar eserinde Şeyhu'l Ekber'i başlıklandırarak sadece Osmanlı şairleri üzerinde ki etkisinden bahsetmiştir. İbn Arabî'ye göre şiir tarif edilecek olursa sözü kısa tutma (icmal), rumuz kullanma (remz), bilmece yapma (lugâz) ve başka mana kastetme (tevriye) sanatıdır.

Yazara göre şeyhin şiir üslubunda (tekid) düğüm bulunmaktadır. Burada bir taraftan okuyanı düşündüren tefekkür ve teemmül ettiren bir yön varken diğer taraftan da talep etmedeki samimiyet ve ihlasını araştırma azmi ve mücâhedesini, zorluklara dayanma ve sabrını deneyen bir yön vardır. Metafizik sembolizmin anahtarlarını sadece ârif ve ehli olan kimselere sunulabileceği dikkate değerdir. Sırf edebî açıdan incelense İbn Arabî kuvvetli bir şâir sayılabilir. Ayrıca şâirde ilâhî aşka gidişte kullanılan “Yusuf-Züleyha”, “Leyla-Mecnun”, “Kerem-Aslı” gibi motiflerin benzerleri de İbn Arabî'nin nazariyesinde “nizâm” olarak karşımıza çıkar ve “Arzuların Tercümanı” isimli kitabını bu minvalde vücuda getirmiştir. Eserde ki sembolizmin iyi idrak edilmesi için “Arzuların Tercümanının Şerhi” adında da bir açıklama yazmıştır.

İbn Arabî'nin şiir üzerine olan görüşleri Latîfî, Abdurrahman Râmî Çelebi gibi sûfilere intikal etmiştir. Şüphesiz İbn Arabî ile Osmanlı şairlerinin yüz yüze görüşmeleri mümkün değildir. Müellif irtibatı mânevî kavramı üzerinde durarak etkilenmenin feyz almanın mümkün olduğu kanaatindedir. Salâh mahlasıyla şiirler kaleme alan Abdullah Salahâddîn-i Uşşakîde “vakiâ” şeklinde açıklamalarda bulunduğu örneklerini vermektedir. Erol Kılıç, Salâhî Efendi'nin “der medhi şeyh-i ekber” başlıklı kırk sekiz beyitlik şiirinin bir bölümünü kitapta zikretmiştir.

Bununla beraber İsmail Hakkı Bursevî'nin şiir konusunda büyük oranda Şeyh-i Ekber'den etkilendiğini söyler ve bu başlık altında onun beyitlerinden de örneklemeler vermektedir.

İbn Arabî'nin ardından yazarın Osmanlı şairi ile irtibatını kurduğu bir diğer isim hiç kuşkusuz Mevlânâ'dır. Sûfî şairlerin günlük dilin sığ ve dar imkânları yanında aktarmak istedikleri yüce manâya şiirsel dilin daha fazla imkan sağlamasından dolayı tercihen şiire yöneldikleri söylenebilir. Mevlânâ'nın şiire olan tutumunda da bu kolaylıkla fark edilmektedir. Ayrıca Mevlânâ seyr-i sülûk basamaklarında ilerleyen kişinin ilk olarak şiir söyleyeceğini çünkü ilahi aşk cezbesinin bunu gerektirdiğini belirtir. Nitekim kendisi de bu halden nasiplendiği "aşk şiir söyler, akıl ise nesir" kıvamında olduğu, yazarın Mevlânâ hakkında ki düşüncesidir. Genelde şairin, şiirin biçiminde en çok dikkat ettiği hususlardan birisi olan vezin tutturma konusunun sûfîlerde ikinci derece önemli olduğu görülür. Mevlânâ da yine biçimden ziyâde öze ehemmiyet göstermiştir.

Mevlana'nın ve İbn Arabî'nin şiirsel dilini inceleyen yazar, esas itibarıyla aynı hakikatleri başka dil ve biçimde dile getirildiğini vurgulamaktadır. Yazar bütün sûfî şairleri değişmez ortak bir motif üzerinde toplanacağını ve bunun da ancak ve ancak Tanrı'ya işaret edebileceğini belirtmiştir. Osmanlı zihniyetinin şekillenmesinde, fikirlerin mazmunlara girmesinde İbn Arabî ve Mevlana gibi iki büyük maneviyat mimarlarının rolleri inkar edilemez bir gerçektir.

Birinci bölümün neticesi olarak Osmanlı şairleri üzerindeki büyük sûfî pîrlerin tesirleri konusunda İbn Arabî'nin tesirinin tamamıyla fikri yönden, Mevlana'nın tesirinin esasta fikri yönde olmakla birlikte kısmen de şekli yönden olduğu yazar tarafından ana fikir olarak söylenebilir. Fakat Yunus'un hem fikri hem de şekli yönden etkilediği âşikardır.

Kitabın ikinci bölümüne Osmanlı şiirinin kavramsal tahlili ve tasavvuf başlığı ile giriş yapılmaktadır. Bu kısımda yazar aslında çalışmayı ortaya koyarken izlediği metodu dile getirmektedir.

Kitabın temel hedefi olan Osmanlı şairinin dünya görüşüne ve dolayısıyla da şiirine hakim olan tasavvufi bakış açısını tam manasıyla ortaya çıkarabilmek için hiç şüphesiz mensur ve manzum devasa bir literatür incelenebilir. Yazar bu araştırmayı: Muayyen bir şairin önce divanının varsa dibacesinden poetikasının, anlamından işe başlar. Peşinden şiirde kullandığı sembollerin ayrıntılı bir dökümünü çıkarır ve bu sembolizmin işaret eden – işaret edilen bağlamda gösterge bilimsel çözümünü yapar. Sonra söz konusu şairin kendilerine atfı yaptığı, olumladığı ve olumsuzladığı ekoller, şahıslar ve tiplerin tespitini yapar, son olarak da divanda geçen kavramların tek tek çıkarılarak bunların hangi düşünce ekolünün çerçevesi içerisinde kullandığının tespiti için kavramsal analizlerini yapmıştır.

Sûfî şairleri şiir söylemeye iten ilk muharrik yani ilk sebep aşktır. Bu daima zihinde tutulmalıdır. Bununla beraber "hicran" da sufileri şiir söylemeye iten unsurlardandır. "Marifet" kavramı şiirdeki önemli semboliklerdir. Şairler kendilerinin "aşık", "arîf" diye isimlendirmişlerdir. Şiirlerin metafizik arka planında "küntü kenz" hadisi önemli bir yer tutar. Sûfîler ilk yaratılan şeyin "hakîkatu'l muhammediyye" olduğunda müttefiklerdir. Tanrının âlem ile irtibatının

başlıdır. Sûfîlerin bu merteye üzerindeki görüşleri bilinmeden mevliddeki şiirleri anlamak oldukça güçtür. Bundan dolayıdır ki yazara göre tasavvufî disiplin bilinmeden klasik edebiyatımızın sağlam idrak edilemeyeceği tezine varmak bir abartı olmasa gerektir.

“Osmanlı’da şiir nedir, şair kimdir?” Problemi ve tasavvufun yeri önemli bir başlıktır. Bu çerçevede şiirin kesbiliği ve vehbiliği tartışılmıştır. Genel kanâatin Vehbî olduğu belirtilmiş ve Osmanlı şiirine hakim rengini veren tasavvufun toplumun ister yönetilen ister yönetici her kesimini bir dünya görüşünde birleştiren en önemli unsur olduğu tekrar söylemiştir. Muhtelif sûfî şairlerle temel tezini destekleyen yazar, şairleri, temeli ilim ve marifet, binası da seyr-i sülûk ile oluşan ehl-i tarîk âlim kimseler olarak nitelendirmiştir. Genelde sûfî şairlerin ortak özelliği olarak “kendiliklerinden söylemedikleri” o sözleri “vârid”, “lâyih”, “sâdir”, “ilkâ” olduğu şeklinde ifade edilir. Bu kavramlar Osmanlı şiir ontolojisini anlama açısından önemli ipuçları vermektedir.

Osmanlı şiirinin aslında mana olduğunu şairin ise ilim ve irfan ehli kimseler olduğunu belirttikten sonra sorulması gereken soru sûfî şiirinin muhatabının kim olacağıdır? Öncelikle herşeyi sûretiyle değerlendirip bâtinî mânalara eremeyen kimselerin bu şiirleri anlamayacağı vurgulanmıştır. Başka bir deyişle aşkı olmayan ve bâtinî ilmi inkar edenlerin anlaması mümkün değildir. Bununla birlikte ehli olmayanların yanlış anlamamaları için bazı remizli ifadeler kullanılmış âdeti ehli kimseler için şifrelenmiştir. Yazar tasavvufun ilminin, edebiyat kültürüne bir kavram hediye ettiğini belirtmektedir ki, bu da “şathiye” konusudur.

Çalışmada genellikle Osmanlı şiirinin “anlam haritasını” oluşturmada tasavvufun etkisi tartışılmıştır. Bununla birlikte şekille konu, sûret ile mânâ birbirine yardımcıdır düsturuyla bu ruhun, bu mânânın dışı vurumunun nasıl olduğu incelenmiştir. Her ne olursa olsun tasavvufî şiirde mânâ ilk sırada nazım ise ikinci sırada gelmektedir. Erzurumlu İbrahim Hakkı örneğini veren yazar sûfî şairin sağlam bir nazım tekniğinin olduğu ve aruz veznini kullanmakta gayet başarılı olduğunu belirtmiştir. Müellif tasavvufu orucun hece ile, gazelin koşma ile, mesnevînin mânâ ile bulunduğu yer olarak konumlandırır. Yazarın kanaatine göre edebiyatın kullandığı “mecâz”, “tezâd”, “teşbih”, “istiâre”, “kinâye”, “tevriye”, “hüsnü ta’lil”, benzeri mana sanatları sadece birer edebiyat terimi değil tasavvuf ıstılahları türünden eserlerde de yazılması tesadüf olarak görülmemelidir.

Kitabın temel vurgusu tasavvuf şiirinin sembolizmini anlamadan Osmanlı şiirinin dünyasını çözenin mümkün olmayacağıdır. Tasavvufî şiirlerde bulunan grift remizler yine bâtin ehli tarafından, şerh edilerek anlaşılabilir kılınmalıdır. Özellikle bu durum tedbir olarak yanlış anlaşılmaya engel olarak nitelendirilmiştir. Sûfî şairler “sevgili”, “zül”, “gül”, “bülbul”, “içki”, “kadeh”, “dilber”, “boy”, “yanak”, “dudak” gibi remzleri şiirlerinde bolca kullanmışlardır. Birçok şair sûfî bunların cismânî boyutların aranmaması gerektiğini belirtmiş ve bu kavramlar için dahi müstakil şerhler kaleme almışlardır. Kitabın ikinci bölümünün “tasavvufî sembolizmin kayması” başlığında bunları detaylı incelenmesini görmekteyiz. Şair sûfîlerin çoğu sözü mânâ âleminde gelir şarap kelimesinden murâd mârifetullahtır. Meyhânedan murâd; kâmil mürşîdin gönlüdür. Kadehten murâd ise; Hak tâlibine yapılan ism-i celal telkinidir.

Kitabın üçüncü bölümünde evrensel şiir poetikalarında Osmanlı sūfî şiirinin yerini tespit amaçlanmıştır. Osmanlı şiirini batı şiir poetikasıyla mukayese eden yazar Platon ile Osmanlı şairleri arasında büyük benzerliklerin olduğunu belirtmiştir. Örneğin Platon'a göre sanat derin bir varoluşsal etkinlik olmaktadır ve gerçek sanatçılar muayyen bir eser vermiş olsalar da olmasalar da ancak Bilge ve Ârif kimseler olmaktadır. Yazar Platon'dan alıntılar yaparak kitap boyunca sergilemeye çalıştığı Osmanlı şiir poetikasıyla yan yana okuyarak evrensel hakikatlerin devamlılığını ispatlama yoluna gitmiştir.

Netice olarak, İslam geleneğinde şiiri besleyen tasavvufun önemi ve sebepleri kitap boyunca gösterilmeye çalışıldığı gibi "şiir" ve "tasavvufun" her düzlemde bir ruh ve bir beden gibi iç içe tezâhür ettikleri ispatlanmıştır.

Kitap dördüncü bölümde Sadık Yalsızuçanlarla yapılan "Aşk, varlık ve şiir üstüne" söyleşiyle nihayetlenmiştir.